

УДК 281.9

С. І. Жилюк,*доктор історичних наук, професор кафедри релігієзнавства Національного університету “Острозька академія”*

ДОСВІД ВСЕЛЕНСЬКОГО ВИЗНАННЯ: ПОЛІТИЧНА КОН’ЮКТУРА МІЖЦЕРКОВНОГО ДІАЛОГУ

У статті здійснено аналіз відносин синодальної (обновленської) церкви 1920-х рр. з Константинопольським патріархом, відображено позицію кон’юктурного підходу Константинопольського патріархату у вирішенні питання вселенського визнання.

Ключові слова: *Константинопольський патріархат, синодальна церква, міжправославні відносини.*

Опыт вселенского признания: политическая кон’юктура междуцерковного диалога.

В статье проанализированы отношения синодальной (обновленческой) церкви 1920-х гг. с Константинопольским патриархатом, отображена кон’юктурная позиция Константинопольского патриархата в разрешении вопроса о вселенском признании.

Ключевые слова: *Константинопольский патриархат, синодальная церковь, междуправославные отношения.*

Experience of universal confession: politic of interchurch dialog.

In the article feasibly analysis of relations of synod church 1920th with Constantinople patriarch, position of approach of Constantinople patriarchy is represented in the decision of question of universal confession.

Keywords: *Constantinople patriarchy, synod church, interorthodox relationship.*

Серед багатьох причин протистояння між православними церквами в Україні проблема канонічності чи Вселенського визнання представниками Московського патріархату виокремлюється як головна. Очевидно, що такий акцент робиться з метою відвернути увагу української громадськості від геополітичних інтересів Російської православної церкви – збереження в Україні свого духовно-релігійного впливу й, водночас, вирішення власних економічних питань. На жаль, частина громадських і церковних діячів, чиновництва та офіційна влада помилково, вбачають можливість вирішення проблеми через визнання Української православної церкви Київського патріархату Константинопольським

чи Московським патріархатами, що забезпечить передумови налагодження конструктивного діалогу між церквами. Проте сучасний вплив Московського патріархату у Вселенському православ'ї та кон'юктурна позиція Константинопольського патріархату щодо українського церковного питання вказують на безперспективність означених сподівань. Загалом дана проблема досить змістовно висвітлена у працях вітчизняних істориків, релігієзнавців, політологів. Між тим, оскільки існує у свідомості частини віруючих переконання необхідності Вселенського визнання Української православної церкви Київського патріархату, актуальність проблеми не втрачає й потребує не тільки всебічного висвітлення історичного досвіду міжправославних відносин, але й зміщення акцентів у розумінні проблеми. У цьому зв'язку, на нашу думку, доволі повчальним видається досвід відносин синодальної церкви з Константинопольським патріархатом у 1920-х рр.

Насамперед, необхідно зауважити, взаємовідносини обновленської церкви з Константинопольським патріархатом будувалися на ґрунті двосторонніх політичних інтересів. Турецька делегація на Лозанській конференції вступила з вимогою виселення Вселенського патріарха з Константинополя, тому Константинопольський патріарх Мелетій IV (1921–1923 рр.) звернувся до всіх автокефальних православних церков з проханням виступити на його захист. Таке звернення надійшло на початку січня 1923 р. і до Російської православної церкви, яку представляло тоді синодальне Вище церковне управління. З іншого боку, обновленцям необхідно було добитись Вселенського визнання в будь-якій формі і кожен контакт з Константинопольським патріархатом мав для них велике значення. Розкриваючи характер взаємовідносин обновленської церкви з Вселенським патріархатом, Лев Регельсон писав: “Загрозливе становище Вселенського Престолу, що зазнавав жорстоких репресій з боку уряду КеМаля Ататюрка, змушувало константинопольських патріархів і тісно пов'язаних з ним голів інших східних церков намагатись йти торованим шляхом, добиваючись підтримки від російського уряду. Обновленці обіцяли таку підтримку випросити і всіляко піднімали авторитет Вселенських патріархів, які визнавали обновленський Синод єдиною законною владою РПЦ” [7, с. 92].

Перші спроби обновленців підтримати Константинопольського патріарха виявилися невдалими. 6 січня 1923 р. ВЦУ надіслало уряду Туреччини телеграму за підписом митрополита Антоніна і протоієрея В. Красніцького, в якій висловлювалося сподівання, що “всім віросповідним меншостям, в тому числі й православному, буде представлена можливість брати участь в культурному будівництві нової Туреччини” [2, с. 14].

Вдаючись до дипломатичних тонкощів, обновленські лідери намагались переконати уряд Туреччини в тому, що від перебування Все-

ленського патріарха в Константинополі Туреччина отримає навіть політичні дивіденди. В окремому зверненні В. Красніцького від “Живої Церкви” до посла Туреччини в СРСР Мухтара-Бея, говорилося: “...ми сподіваємося на державну мудрість уряду Туреччини, який зуміє покласти край політичним домаганням імперіялістичних держав Заходу і Америки, захистити Константинопольський патріархат від їх замірян і залишити його в Константинополі. Цей акт... зміцнить урядові зв’язки Російського і Турецького народів” [2, с. 15].

У відповіді від Комісара Іноземних справ Великих Національних Зборів Туреччини Гусейна Рауфа на звернення ВЦУ Російської церкви пояснювалися причини негативного відношення уряду до Константинопольського патріархату. В листі, зокрема, зазначалося: “Після підписання перемир’я з державами Антанти позиція, яку зайняв Патріархат, втручаючись у державні справи, стала перепоною для турецької нації. Незадоволений результатами договору з ворогами, – він (Патріархат) відверто виступив проти влади спільної батьківщини і нашої нації і, залишивши осторонь свою духовну місію, повів боротьбу кривавої політики проти Турецького уряду і нації. Під впливом своїх духовних вождів, грецький народ підняв зброю проти нас і на фронті, і в тилу, таким чином... Патріархат сам підірвав основу свого існування. Турецький народ, зважаючи на такі зрадливі дії, вирішив прогнати із своєї території цю політичну установу, яка виявила ворожість до Туреччини і яка обрала своїм вождем Мелетія (навіть не повноправного громадянина Туреччини), незважаючи на точні терміни Статуту” [2, с. 16]. Такі звинувачення Вселенського патріархату в державній зраді вказували на те складне становище, в якому опинився Константинопольський патріарх. Зрештою патріарха Мелетія IV було вислано з Константинополя. Його долю розділив також константинопольський патріарх Костянтин VI (7 грудня 1924 р. – 30 січня 1925 р.).

Наступник Мелетія, Патріарх Григорій VII, розвиваючи відносини з обновленською церквою, в червні 1924 р. надіслав Священному Синоду РПЦ копії протокольних рішень засідання Константинопольського патріаршого Синоду від 17 квітня, де чітко зазначалося, що місія, яку він відряджає до Москви з метою вивчення причин виникнення церковних течій, їх примирення і об’єднання, буде спиратися тільки на вірну святим канонам і уряду СРСР церковну владу [1, с. 37].

Визнання обновленської церкви було підтверджено також Вселенським патріархом Костянтином, спеціальним відношенням від 28 січня 1925 р. на ім’я голови Всеросійського Священного Синоду, митрополита Ленінградського Веніаміна. Представник Вселенського патріарха в СРСР, архимандрит Василій Димопуло назвав послання Костянтина VI “зорею встановлення самих дружніх відносин між Православною Російською і Вселенською Церквою” [6, с. 1].

В цьому зверненні висловлювалося сподівання, що Священний Синод і надалі буде виявляти послугу Вселенській церкві, яка завжди є берегинею чистоти православної віри, і Російська церква з свого боку буде пильно стояти на сторожі і підтримувати авторитет Вселенської церкви від всяких сторонніх зазіхань. “Голос СРСР сильний і могутній, – підкреслював архимандрит Василій Димопуло, – і завжди може захистити Церкву Вселенську від всяких непередбачуваних і ворожих до неї відносин” [6, с. 1].

Треба визнати також факт встановлення постійного спілкування і узгодження найважливіших церковних заходів Всеросійського Синоду з Вселенським патріархатом. Так, у роботі Пленуму Всеросійського Священного Синоду 27–31 січня 1925 р. брав участь архимандрит Василій Димопуло, а з повноваженнями від Еладського Священного Синоду – архимандрит Павло Катанодіс. На цей Пленум прибула делегація українських обновленців у складі: митрополит Пімен, протоіереї В. Мстиславський і М. Гловацький та архиепископ Полтавський Йосип. Всього в засіданнях наради Пленуму взяли участь 65 осіб, з яких було 38 архиєреїв, 15 протоіереїв і 12 мирян (в тому числі 6 професорів). Пленум схвалив програму церковних питань, які мали розглядатися на Вселенському соборі в 1925 р. З ініціативою скликання Вселенського собору виступив у 1924 р. Константинопольський патріарх Григорій VII. Стосовно одруженого епископату, Пленум постановив визнати канонічність вже хіротонованих одружених єпископів, посвячення яких обумовлювалося характером місцевих обставин, але надалі застеріг нових не посвячувати й очікувати остаточного вирішення цього питання Вселенським собором [6, с. 2]. Канонічне визнання одружених єпископів цим розширеним Пленумом хоч і було компромісним рішенням, але водночас залишалось виявом обновленських тенденцій. Такий підхід у розв’язанні цього питання відповідав позиції Вселенського патріарха Костянтина VI.

Архимандрит Василій Димопуло в інтерв’ю газеті “Известия” охарактеризував патріарха Костянтина, як ієрарха, що цілком підтримує обновленський рух і продовжує проводити лінію свого попередника Григорія VII. Варто додати, що шлях до оновлення окремих сторін церковного життя започаткував ще Вселенський патріарх Мелетій IV. В 1923 р. він скликав Всеpravославний конгрес, який дозволив другий шлюб священнослужителів, шлюб після хіротонії, визнав недоцільність старого, юліанського календаря. Противники церковних змін називали Всеpravославний конгрес “самою сумною подією XX ст. в житті Православної церкви” [4, с. 46].

Консервативно настроєна частина православного духовенства, головним чином прихильники патріарха Тихона в СРСР, гостро виступали не тільки проти постанов Всеpravославного конгресу 1923 р., але й проти ініціативи скликання Вселенського собору, що, без сумніву, було

також виявом реформаційних (обновленських) настроїв. Натомість обновленці активно підтримували всі заходи щодо проведення Вселенського собору.

2 січня 1926 р. Священний Синод РПЦ отримав офіційне повідомлення про скликання в день П'ятидесятниці 1926 р. Вселенського собору на Афонській Горі. У зверненні до константинопольського патріарха Василя III (26 липня 1925 р. – 29 листопада 1929 р.) обновленці просили дати більш чіткіші пояснення щодо програми соборних засідань майбутнього Собору. Вони цікавились тематикою доповідей, чи будуть запрошені на Собор представники неправославних церков і на яких засадах, чи буде забезпечена рівність еміграційним російським ієрархам, якою буде робоча мова Собору тощо. Священний Синод просив також включити представника РПЦ до складу Комісії з питань підготовчої роботи Собору (Див.: Вестник Св. Синода Православной Росийской Церкви. – 1926. – № 8–9. – С. 2–3).

Але Вселенський собор не було скликано в 1926 р., не відбувся він і в 1927 р. через землетрус в Єрусалимі.

В короткій історії взаємовідносин українських обновленців з Вселенською церквою заслуговує уваги лише той факт, що після отримання автокефалії в 1925 р. вони намагались встановити прямі контакти з Константинопольським патріархатом без посередництва Всеросійського Синоду і просили Константинопольського патріарха Василя III визнати автокефальний статус УАПЦ. 22 жовтня 1925 р. архимандрит Василій Димопуло звернувся до Синоду УПЦ з проханням надіслати йому завірені копії з актів і документів про утвердження автокефалії Української церкви для подання їх Вселенському патріархові.

Всеукраїнський Священний Синод в листі до патріарха в делікатній формі нагадав йому події 240-літньої давності, коли внаслідок юридичного перепідпорядкування Київської митрополії до Московського патріархату Українська церква позбулася автокефальності, але тепер, після проголошення автокефалії Другим Всеукраїнським Помісним Собором 21 травня 1925 р. та схвалення її Третім Всеросійським Помісним Собором 6 жовтня 1925 р., вона знову стала незалежною. Синод УПЦ запевнив Вселенського патріарха, що Українська церква й надалі зберігатиме чистоту православ'я і непорушність канонів, не буде запроваджувати ніяких церковних змін стосовно вчення православної віри, єпископату, кліру, стилю тощо, до вирішення цих питань на Вселенському соборі. Далі в листі висловлювалося сподівання, що Вселенський патріарх уважно вивчить всі документи щодо історії організації в Україні церковного управління на чолі з Священним Синодом і діяльність його в досягненні автокефалії для Української православної церкви, переконається в додержанні канонічності цього процесу і затвердить автокефалію Української церкви своїм високим авторитетним

актом. “Ось таким шляхом, – наголошувалося в “Благовіснику”, – єдино можливим і єдино канонічним, йде наша церква. Дорогоцінна її автокефалія одягається в чисте вбрання повної законності і вселенського авторитету. Хіба може бути по-іншому?” [5, с. 3].

Проте Константинопольський патріарх не поспішав визнавати офіційним Томосом – “високим авторитетним актом” – ні українських, ні російських обновленців-синодалів, обмежуючись подальшою підтримкою відносин через дипломатичне листування.

Після “Декларації” митрополита Сергія 1927 р. обновленні втратили ті переваги над староцерковниками, які вони мали за часів патріарха Тихона і митрополита Петра, що полягали у відвертій підтримці внутрішньої і зовнішньої політики Радянської держави. Обновленська церква стала байдужою не тільки для більшовицької влади, але й для Вселенського патріархату, який швидко переорієнтувався у новій церковній ситуації, кон’юнктурно змінивши курс церковної політики в СРСР. Так, Константинопольський патріарх Василій III писав в січні 1928 р. вже одночасно главі обновленської церкви митрополиту Веніаміну Муратовському і фактичному лідеру РПЦ митрополиту Сергію: “Відродіть і прославіть єдину вашу Матір – Церкву Російську із її теперішнього важкого становища вашими спільними діями” [8, с. 643]. В квітні 1928 р. архимандрит Василій Димопуло пояснив позицію Вселенського патріархату обновленській церкві в Україні. В листі на ім’я митрополита Пімена говорилося, що Вселенський престол закликає до миру всіх віруючих ще донедавна єдиної Православної російської церкви. Він нагадав історію, коли в грудні 1927 р. митрополит Нижньгородський Сергій, як голова тимчасового Синоду Російської церкви, проігнорував заклик Вселенського патріарха провести спільний собор синодальної і патріаршої церков для досягнення миру і об’єднання. “Але це було вчора, – зазначалося в телеграмі, – сьогодні, отці і брати, архипастирі, пастирі і віруючі православні російські люди – день Воскресіння, забудьте свої чвари і святкуйте Пасху в мирі і єднанні один з одним... й ви будете справжніми православними християнами” [3, с. 92].

Таким чином, Константинопольський патріархат у відносинах з обновленською церквою продемонстрував верх прагматизму. Як видно з історії, ці відносини базувались не з позиції міжправославних інтересів, а з позицій підтримки синодальної (обновленської) церкви більшовицьким урядом. Відтак, політичний чинник виявився домінантним – байдужість більшовицької влади до обновленської церкви зумовила прохолодне відношення до неї й з боку Константинопольського патріархату.

Список використаних джерел та літератури:

1. Восстановление сношений русской церкви с Константинопольским патриархатом // Церковное Обновление. – Рязань, 1924. – № 9–10. – С. 37.

2. Выступление группы белого духовенства “Живая Церковь” на защиту Константинопольского патриарха // Живая Церковь. – М., 1923. – № 11. – С. 14–16.
3. Его Высокопреосвященству, Председателю Украинского Священного Синода, Митрополиту Пимену – Представитель Вселенского Патриарха и Архиепископа Синайского в СССР Архимандрит Василий Димопуло // Український Православний Благовісник (далі УПБ). – Харьков, 1928. – № 7. – С. 92.
4. Журнал Московской патриархии. – 1950. – № 2. – С. 42–50.
5. От Вселенского Патриарха Украинской Православной Церкви // УПБ. – Харьков, 1925. – № 21. – С. 1–3.
6. Пленум Всероссийского Священного Синода 27–31 января 1925 года // Голос Православной Украины. – Харьков, 1925. – № 4. – С. 1–3.
7. Регельсон Лев. Трагедия Русской Церкви (1917–1945): Материалы по истории Церкви. – Кн. 15. – М.: Крутицкое Патриаршее Подворье, 1996. – 631 с.
8. Русское православие: вехи истории / Науч. ред. А. И. Клинбанов. – М.: Политиздат, 1989. – 719 с.